

GRAŻYNA SCHNEIDER-SKALSKA

THE FROM OF URBAN STRUCTURES – CONSTANCY OR CHANGEABILITY, RIGOUR OR FREEDOM?

FORMA STRUKTUR MIEJSKICH – STAŁOŚĆ CZY ZMIENNOŚĆ, RYGOR CZY SWOBODA

Abstract

Residential complexes make the prevailing part of urban structures determining their expansion and spatial form. In certain historical periods, the intermingling of various functions identified housing zones with the area of a city. Even at that time, however, we dealt with diverse spatial forms – those organized rigorously and totally free alike. As a result of the development of civilization and cities, the appearance of new functions as well as the subjectivity and independence of the housing function, the form of individual residential complexes became the testing ground for search and experimentation. Significant questions arise here: To what extent are forms and their acceptability related to civilization and technological changes as well as the altered perception of the surroundings which follows them? What impact will these processes have on the structure of the contemporary and future city?

Keywords: urban structures, form, perception

Streszczenie

Zespoły mieszkaniowe tworzą przeważającą część struktury urbanistycznej miast, determinując ich rozrost i formę przestrzenną. W pewnych okresach historycznych przenikanie się różnorodnych funkcji sprawiało, że obszar zabudowy mieszkaniowej był tożsamy z obszarem miasta. Jednak nawet wtedy mieliśmy do czynienia z różnorodnymi formami przestrzennymi, zarówno rygorystycznie zorganizowanymi, jak i całkowicie swobodnymi. W wyniku rozwoju cywilizacji i miast, pojawiania się nowych funkcji, jak również w wyniku uzyskania przez funkcję mieszkaniową podmiotowości i niezależności, forma poszczególnych zespołów mieszkaniowych stała się polem eksperymentów i poszukiwań. Istotne jest zatem pytanie, w jakim stopniu formy i ich akceptowalność mają związek ze zmianami cywilizacyjnymi i technologicznymi, a także idącymi w ślad za nimi zmianami percepcji otoczenia oraz jaki te procesy mogą mieć wpływ na strukturę współczesnego i przyszłego miasta.

Słowa kluczowe: struktury przestrzenne, forma, percepcja

* Prof. D.Sc. Ph.D. Arch. Grażyna Schneider-Skalska, Institute of Urban Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

As a result of the development of civilization and cities, the appearance of new functions as well as the subjectivity and independence of the housing function, the form of individual residential complexes and buildings became the testing ground for search and experimentation. Significant questions arise here: To what extent are forms and their acceptability related to civilization and technological changes as well as the altered perception of the surroundings which follows them? What impact will these processes have on the structure of the contemporary and future city?

Human needs – which seem invariable, especially those related to a place of residence – are beginning to change. Relatively slowly, they are coming under the pressure of globalization, the fastness of information flow and the increasing pace of life. Diversity and changeability, boredom, virtual and physical transfer to other places must influence expectations concerning the place which is regarded as permanent, i.e. a place of residence, an estate, a housing environment.

“What should we require of an architectural space so that a man could still call himself a human being? First and foremost, we must demand a legible structure offering rich possibilities of identification. Thus, in an unambiguous, complex yet organized architectural space, we can see an alternative to the mortal idea of mobility and disintegration. Therefore, an architect’s assignment is to help a man to find existential support owing to the concretization of his images and dreams”¹.

The foregoing quote suggests that in the violently changeable world, man needs stabilization and a pause for breath which make it possible to find some points of reference, to become settled in a specific reality. It does not mean, however, that this need of stabilization is not modified to a certain extent. Following the development of the media, cinematography and other visual arts, we must admit that the virtual world – full of variability, quickness and temporariness – needs a counterpoint. Watching films made in the 1960s, for instance, we feel that their slow narration bores and irritates us. While in this domain the choice of the form and pace is unlimited and can be adjusted to individual needs, the structure of a city is not and should not be so flexible.

Will the emerging possibilities of perceiving the outside world with technological support not gradually change (or are they already changing) our needs and manners of moving across the city as a bigger structure and then moving in our place of residence and in our flat?

It seems impossible to find an answer to this question in such a brief paper. However, we can try to follow tendencies occurring in the manners of shaping cities and residential complexes as well as in the perception of urban life and the living space.

In the mid-twentieth century, on the basis of his research, Jean Piaget said that the mobile world was conducive to egocentricity, whereas stability and organization set intelligence free². We could also refer to Martin Heidegger who indicated the cognateness of the words *reside*, *guard*, *peace* and *freedom*. Rudolf Schwarz wrote that the creation of one’s own place was a lengthy and complicated process: “People lay their internal ground on the ground they find, lay an inner landscape on the external landscape, and both parts become one”³.

¹ Ch. Norberg-Schulz, *Bycie, przestrzeń i architektura*, Murator, Warsaw 2000, p. 114.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

So far, the binding and proven theories of building an architectonic form and composition, proposed by Juliusz Żórawski, Kazimierz Wejchert or Kevin Lynch, have been based upon the statements (supported with research and experimentation) that there are some elements which crystallize space and that they are necessary for proper and desirable acquaintance with the structures that surround us; that mighty forms, distinguishing marks and right angles make orientation easier; that they are expected and needed for security, for the possibility of defining one's place in a space and the possibility of remembering the surroundings. These theories are extended and modified which is explained in publications by Jacek Gyurkovich⁴ and Anna Agata Kantarek⁵.

It seems important to define the scale of our ruminations on the problem of orderliness and freedom included in the title of this article. How to understand the structural construction of a contemporary city with its housing areas if we still do not know what the contemporary city really is? It should presumably aim at multifunctionality and compactness but it often becomes an example of a functional city with clear separation of extensive monofunctional areas, technology and business parks etc.

Amos Rapoport indicated some similarities occurring in a structure regardless of its size and the appearance of various forms of ownership related to individual levels. Basing on Wood's survey of 1969, the author presented the repeatability of the model of a cell around a shared space found in a house, in a housing unit and in a city⁶.

Residential complexes make the prevailing part of urban structures determining their expansion and spatial form. In certain historical periods, the intermingling of various functions identified housing zones with the area of a city. In ancient times, there were cities with an organic layout but also, usually for utilitarian and defensive reasons, cities with a legible and repeatable outline. In the Middle Ages, cities within the German law applied a legible structure reshaped only on account of the field conditions or previous property division. Nonetheless, we also go into raptures over picturesque medieval layouts composed into a rich relief.

Further historical periods brought along the canons of urban composition – axes, perspective closures and openings, accents, dominants – which have been respected up to this day. The intense growth of cities in the 18th and 19th centuries, related to the prime of industry, caused the development of random, dense, frequently disorderly construction. Rigorously composed ideas and realizations, often with a strong ideological background, also sprang up at that time as a remedy for the intensifying spatial chaos and the increasing social problems.

It can be exemplified by residential units designed by utopists, including Robert Owen and Charles Fourier who named the stages of the development of society and its spatial frames. According to Fourier, the nineteenth-century society found itself in between Stage IV – barbarism and Stage V – civilization which was expected to be followed by Stage VI – guarantism (giving the guarantee of general order) and then by Stage VII – “great

⁴ J. Gyurkovich, *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni. Wybrane zagadnienia w kompozycji, architekturze i urbanistyce*, Cracow University of Technology Press, 1999.

⁵ A. Kantarek, *O orientacji w przestrzeni miasta*, Cracow University of Technology Press, 2008.

⁶ A. Rapoport, *Human Aspects of Urban Form*, Pergamon Press, 1977, p. 11.

harmony”. Ebenezer Howard and Tony Garnier’s much more humanistic concepts made an expression of pursuit of spatial orderliness and rigour. However, the partial realizations of “garden cities” rank among freely shaped cities/housing estates.

The following conclusion comes to mind: the title questions *Constancy or changeability? Rigour or freedom?* should concern at least two levels of the formation of spaces – the structure of a city and the basic housing unit – as well as two systems: social (the social structure and organization of life) and spatial (the programme and accessibility of services).

In the history of urbanism, there were numerous searches for structural sizes related to the number of inhabitants – such a unit was usually bound with a primary school. A geometrical form characterized Clarence Perry’s neighbourly unit⁷ with a service and recreation centre accessible within 400–500 metres⁸. A unit with a repeatable form can be found in works by Constantinos Apostolou Doxiadis. To him, a housing estate was a growing organism which always consisted of the same cells with obligatory pedestrian movement within a given unit and high-speed transport between the units and the centre.

The beginning of the twentieth century brought, among other things, designs and realizations by Bruno Taut whose atmosphere – as Helena Syrkus writes – allowed the residents to identify with them⁹. They are defined as residential complexes. That period also offered implementations by Werkbund and Walter Gropius who believed that man had to be surrounded with an environment in the human scale. He searched for structural divisions into neighbourly units organized around a primary school and inhabited by 5,000–8,000 people. Most urban planners agreed that the territorial size of a neighbourly unit should be defined by the possibility of pedestrian access to service objects within 10–15 minutes.

The twentieth century meant the development of urbanism in the spirit of the ideals of the Athens Charter (1933) which facilitated the realization of the postulates of designing freestanding multifamily buildings in greenery. It led to the relaxation of urban composition or even its atrophy, to illegibility and impeded orientation in space. After some time, it developed into the model of block, ruler construction which, paradoxically, did not produce spatial order and struck with conformity. In the designing phase, those estates maintained proper rigour of the division into structural units and the regularity of arranging service objects and areas in a space.

The tendencies to search for a structural unit could be also found in compact, intensive urban developments which continue the historical, regular urban block. Here, we simply have to mention the creations of Le Corbusier whose concepts – Immeubles-Villas, Unite Marseilles, Ville Contemporaine – were the effects of a creative search for buildings that would realize the rigour of access to services and contact with nature. He tried to construct an architectural and urban module being an equivalent of a structural unit or a historical quarter.

It seems that the structural division of urban and residential space was a feature necessary to maintain orientation and identification, to adjust the surroundings to man’s

⁷ W. Ostrowski, *Urbanistyka współczesna*, Arkady, Warsaw 1975, p. 58-60.

⁸ C. Moughtin, *Urban Design – Green Dimensions*, The Bath Press, Bath 1996, p. 115.

⁹ H. Syrkus, *Spoleczne cele urbanizacji. Człowiek i środowisko*, PWN, Warsaw 1984.

perceptual abilities, to guarantee an appropriate programme of services distributed at proper distances within pedestrian access. The structural division was coherent with sociological research on *the social process of creating an urban space*, relations between subsystems, the behaviours of people, groups and institutions as well as their attitude towards space as a value¹⁰.

This principle and these features of structural division were characteristic of concepts proposed in a work by Witold Cęckiewicz's team entitled *Studies in the formation of housing units based upon experimental programmes*¹¹. The smallest element of the model structure was a "backyard" accompanied by residential buildings meant for around 600–1,000 people. A complex of two-three backyards for about 1,500–3,000 dwellers formed the Basic Unit of Social Contacts and included the essential integrating programme with the necessary recreational space. Two or three Basic Units formed a Unit of Elementary Education for circa 6,000 residents. Its construction was based upon an access radius of 200–250 metres from a primary school. Another level of this structure was a Unit of Scientific and Cultural Activation meant for c. 12,000 inhabitants.

The second half of the twentieth century brought an evident change in the direction of investing in the cities. The construction of extensive estates was relinquished for the sake of inner areas, frequently abandoned by the declining industry. Another trend appeared at the same time – wealthy people's escape to the outskirts. Housing assumed various shapes then – from the restored form of an urban street, through an urban quarter, a classical complex forming a clearly separated structure, to the uncoordinated development of small, randomly juxtaposed groups of buildings. An interesting example is a new district of Shanghai – Richard Rogers' unrealized concept of 1991. The designer proposed a multipurpose service and residential structure divided into neighbourhoods of varied character, each within 10–15 minutes' pedestrian access to an important public place.

Let us note that the phenomena of globalization, environmental threats, migrations etc., observed at the end of the 20th century, stirred up heated discussions on the directions of urban growth which resulted in various concepts, mostly in the spirit of sustainable development. To a certain extent, Millennium Village in London and the entire Greenwich Peninsula where it was realized were an effect of these disputes and a symbolical transition from the 20th century to the 21st century in the formation of the city and its housing areas. The procedure of creating a new area on postindustrial grounds consisted in the preparation of a legible master plan and then the filling of the fields of urban structure. One of them was the unit of Millennium Village designed by Ralph Erskine's team. Its significant feature is clear structural division into small complexes grouped around social enclosures patterned after English squares. Both the concept of the development of the peninsula and the estate are based on the proven principles of urban composition with the main axis, view openings and special objects (Millennium Dome designed by Richard Rogers). The peninsula's service programme guarantees that it will be a multifunctional fragment of the city, while the structure

¹⁰ Bohdan Jałowiecki writes about it. He draws the reader's attention to the fact that not only the physical form of a contemporary city but also its social content has disintegrated. B. Jałowiecki, *Socjologia miasta. Wybór tekstów*, WP, Rzeszów 2001, p. 13.

¹¹ W. Cęckiewicz, projekt 1975 (G. Schneider-Skalska was a member of his research team).

of the estate produces conditions characteristic of a traditional residential complex, excellently equipped with essential services, with maintained comfortable pedestrian accessibility (two minutes' walk to services and mass transport). As a result, the residential enclosures – social and semipublic spaces – are busy yet cosy.

In comparison to new forms of urban structure which rise in Europe as well as in other parts of the world (at the designing stage but also under construction, mainly in the Far East), such as the districts of Bionic Tower and Millennium Tower or the hybrid complex in Beijing, London's concept seems conservative, not to say old-fashioned, in its external form, even though vanguard in more profound social, technical and ecological solutions.

Could this realization be regarded as the beginning of “the new” or rather as a summary of the 20th century? What can be said about the new needs and potential of the 21st century, about the changing possibilities of perception?

Observing changes which occur in the behaviours of people, the inhabitants and users of cities, one must consider them on two levels. One includes group, social behaviours examined by sociologists and urban anthropologists; the other concerns an individual's behaviours resulting from his/her predispositions as well as mental, physical and technological abilities.

Ulf Hannerz divides the modes of urban existence into four elementary types adding that hybrids are possible¹². He distinguishes *capsulation*, *segregation*, *integration* and *alienation*. *Capsulation* mainly concerns people who are bound with each other within a network of connections – they live, work and have fun together often being relatives. They form a compact social group whose network of external connections is small in comparison to the group network. It may result from their social class or financial status. *Segregation* is a feature of a mode where a person has at least two, intensively used networks of connections, not related to one other, usually consistently separated – something like double life. *Integration* is the most characteristic and commonplace mode of urban life which consists in participation in a number of, frequently intermingling, networks of connections. *Alienation* requires an explanation. As Hannerz writes, *alienation* is a social category, whereas *loneliness* – a psychological one so they need not be identical. The *alienation* mode means a limited number of connections and results from a limited number of roles played in society and low activeness, often being a temporary state. However, it can also be an effect of a conscious choice made by an individual.

In a way, the housing environment forces *integration* on account of the impact of the neighbourhood understood as bonds resulting from the nearness of residence. An effect of this nearness is the unintentional emergence of a visual bond, recognition, then deeper relations resulting from common actions for a shared space. This space, however, must be defined and, consequently, have its borders. At this point, one might say that the structural division into spatially defined territories supports social contacts and identification. So it seems that, at least at the level of a residential unit, constancy and rigour may give a positive effect. Obviously, this problem is much more complex. Perhaps new means of individual transport, making it possible to move over the ground,

¹² U. Hannerz, *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, Jagiellonian University Press, Krakow 2006, p. 293. Ulf Hannerz is a professor of social anthropology at Stockholm University.

as well as the popular skateboards, rollerblades and bicycles will influence the assessment of distances and the size of structural units. Some public spaces in the Netherlands already seem too big which results from the commonplace use of the bicycle instead of pedestrian movement. In such a case, will clearly defined residential complexes, chaotically/freely dispersed in space, provide a sufficient state of orderliness for people with earphones moving on their skateboards?

Observations made in previous decades indicate that most people (excluding tourists) ignore the surrounding objects, layouts and details while walking along the streets. The omnipresent mobile phones make us talk all the time focusing our attention on the interlocutor and our feet not to fall over. We move automatically according to previously known routes recorded through our habits, through signs, mighty forms etc. As Nicholas Carr writes, a person who is texting his/her friends or reading emails from them is having “his/her mind consumed by the medium”¹³ – he/she is absent from the real world and space.

It happens so as a result of the hard work of the brain and the increasing “switching costs”. The human brain does not perform several activities at a time – it quickly switches from one function to another and needs some time (even though these are unimaginable fractions of seconds) to take up something else. As we grow old, this time gets longer and longer. Young people can do several things simultaneously even though this simultaneity is an illusion¹⁴. Research mentioned by Maggie Jackson showed that the necessity to switch between two activities distorted the comprehension process which seems important in the context of the examined problem of shaping a spatial environment.

Another significant observation made by Nicholas Carr concerns permanent changes which occur in our brains as a result of the intense use of new tools. Research on the impact of technologies which rule our lives shows that because of the flexibility of the brain, helping to adjust to new challenges, intensively repeated activities produce new connections in the brain weakening or liquidating the previous ones¹⁵. A quick return to old skills is very difficult or impossible because it would require long-term practice of old behaviours. So, undoubtedly, new generations will perceive the surrounding world in a different manner. In this context, it is important if the “old” principles of shaping a space will be applicable, when the amount of stimuli coming from far and wide at the same time will be too tiresome, how to reach the state of relax and psychical balance.

Travelling with a GPS device shows that general spatial orientation is not needed anymore. It even distorts the unreflective reception of information from the computer. Obviously, previously acquired skills sometimes help to avoid Hołowczyc’s mistakes. Exempting taxi drivers from the knowledge of the topography of their town or city is a meaningful example of faith in “modern times”. The long-awaited popularization of Google Glasses, welcomed by young generations, will seriously change the perception of the surroundings as well as the application of spatial elements and constructional structures. Owing to a GPS device built into glasses or any other gadget (a wristwatch, a ring, a piece of clothing), we will not

¹³ N. Carr, *Płytki umysł. Jak internet wpływa na nasz mózg*, Helion, Gliwice 2013, p. 148.

¹⁴ Maggie Jackson writes about this in her book *Distracted* devoted to multifunctionality, [in:] *ibidem*, p. 166.

¹⁵ *Ibidem*.

get lost, even in the most confusing space. What will happen, though, if some hackers attack and the Internet stops working?

Will this easiness of moving in a space make us completely ignorant of its structure or quite the contrary – will we take notice of its beauty being able to focus our attention on it? Will it be the beauty as we know it? The notion of beauty has already disintegrated. Apart from some obvious technical and technological changes, aesthetical outlooks alter, too. Colour juxtapositions, the means of artistic expression, linguistic constructions, once regarded as unaesthetic and ugly, first become vanguard, then receive approval, finally become commonplace. The aesthetical revolution, commenced by Marcel Duchamp and Andy Warhol, matches Nikolai G. Chernyshevsky's slogan "Beauty is life"¹⁶ and the following quotation from an interview with Claude Levi-Strauss: "(...) it may be neither beautiful nor ugly; it may refer to another layout. Not everything can be defined with reference to beauty or ugliness. Something may refer to a type of beauty which does not precisely belong to the category of aesthetical beauty"¹⁷.

Too many questions posed in this paper remain unanswered. Some problems are too new to draw some binding conclusions. As long as we are not certain if rigour is better than freedom, if constancy is better than changeability (perhaps this question will never receive one unambiguous answer), we should refer to proven aesthetical and compositional patterns, to tradition and culture. According to Nicholas Carr, "culture is something more than just a collection of what Google calls 'world information resources'. It is something more than what can be reduced to the binary code and uploaded to the Internet. To live, culture must be constantly renewed in the minds of representatives of each and every generation. If we bring memory out, our culture will die"¹⁸.

¹⁶ W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, PIW, 1991, p. 872.

¹⁷ G. Charbonnier, *Rozmowy z Claude Levi-Straussem*, Czytelnik, Warsaw 1986, p. 131.

¹⁸ U. Hannerz, *op. cit.*, p. 241.

III. 1–5. Both the layout of enclosures and the form of architectural and urban details facilitate harmony and quiet helping to comprehend a given space (Photo by author)

II. 1–5. Zarówno ukształtowanie wnętrz, jak i forma detali architektonicznych i urbanistycznych dają poczucie harmonii, spokoju i ułatwiają zrozumienie przestrzeni (fot. aut.)

III. 6–10. More and more frequently, rough layouts of urban enclosures and architectural elements impede orientation and attack the recipient even though they undoubtedly make local attractions (Photo by author)

II. 6–10. Coraz częściej stosowane niespokojne układy wnętrz urbanistycznych i elementów architektonicznych nie ułatwiają orientacji, atakują odbiorcę, chociaż czasem niewątpliwie są atrakcją miejsca (fot. aut.)

References

- [1] Carr N., *Płytki umysł. Jak internet wpływa na nasz mózg*, Helion, Gliwice 2013.
- [2] Hannerz U., *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, Jagiellonian University Press, Krakow 2006.
- [3] Schneider-Skalska G., *Kształtowanie zdrowego środowiska mieszkaniowego. Wybrane zagadnienia*, Cracow University of Technology Press, Krakow 2004.
- [4] Schneider-Skalska G., *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe, społeczne-oszczędne-piękne*, Cracow University of Technology Press, Krakow 2012.
- [5] *Socjologia miasta. Wybór tekstów*, edited by: M. Malikowski, S. Solecki, Pedagogical University Press, Rzeszow 2001.

W wyniku rozwoju cywilizacji i miast, pojawiania się nowych funkcji, jak również w wyniku uzyskania przez funkcję mieszkaniową podmiotowości i niezależności, forma poszczególnych zespołów mieszkaniowych i budynków stała się polem eksperymentów i poszukiwań. Istotne jest zatem pytanie, w jakim stopniu formy i ich akceptowalność mają związek ze zmianami cywilizacyjnymi i technologicznymi, a także idącymi w ślad za nimi zmianami percepcji otoczenia oraz jaki te procesy mogą mieć wpływ na strukturę współczesnego i przyszłego miasta.

Potrzeby człowieka, zdające się być niezmiennymi, szczególnie te związane z miejscem zamieszkania, zaczynają ulegać zmianie. Stosunkowo wolno, ale jednak podlegają ciśnieniu globalizacji, szybkości przepływu informacji, zwiększonemu tempu życia. Różnorodność i zmienność, szybkie znudzenie, możliwości przenoszenia się wirtualnego i fizycznego do innych miejsc muszą wpływać na oczekiwania dotyczące tego miejsca, które uważane jest za miejsce stałe, czyli miejsce zamieszkania, osiedle, środowisko mieszkaniowe.

„Czego zatem powinniśmy wymagać od przestrzeni architektonicznej, by człowiek mógł wciąż nazywać się istotą ludzką? Przede wszystkim musimy wymagać dającej się przedstawić struktury, oferującej bogate możliwości identyfikacji. W wieloznaczonej, złożonej lecz zorganizowanej przestrzeni architektonicznej widzimy zatem alternatywę dla śmiertelnej idei mobilności i dezintegracji. Zadaniem architekta jest więc pomóc człowiekowi w znalezieniu egzystencjalnego oparcia dzięki konkretyzacji jego obrazów i marzeń”¹.

Z przytoczonego cytatu wynika, że w świecie atakującym zmiennością człowiek potrzebuje stabilizacji i możliwości zatrzymania się, które umożliwiają znalezienie punktów odniesienia, osadzenie się w konkretnej rzeczywistości. To nie oznacza jednak, że ta potrzeba stabilizacji nie ulega pewnym modyfikacjom. Śledząc rozwój środków przekazu, kinematografii i innych sztuk wizualnych, musimy przyznać, że świat wirtualny, pełen zmienności, szybkości i tymczasowości, potrzebuje kontrapunktu. Jednocześnie sięgając do filmów cho-

¹ Ch. Norberg-Schulz, *Bycie, przestrzeń i architektura*, Murator, Warszawa 2000, s. 114.

ciażby z lat 60. XX wieku zauważamy, że nie odpowiada nam zbyt wolne tempo narracji, które zaczyna nużyć. O ile jednak w tej dziedzinie możliwość wyboru formy i tempa jest nieograniczona i można ją dostosować do indywidualnych potrzeb, o tyle struktura miasta nie jest i nie powinna być tak plastyczna.

Powstaje jednak pytanie, czy pojawiające się możliwości odbioru świata zewnętrznego za pomocą wsparcia technologicznego nie zmienia stopniowo lub już zmieniają nasze potrzeby i sposoby poruszania się najpierw po mieście jako większej strukturze, a ostatecznie również w miejscu zamieszkania i mieszkaniu.

Znalezienie odpowiedzi na to pytanie nie wydaje się możliwe w krótkim tekście. Można jednak spróbować prześledzić tendencje zachodzące zarówno w sposobach kształtowania miast i zespołów mieszkaniowych, jak i w odbiorze życia miejskiego i przestrzeni życia.

Jean Piaget już w połowie ubiegłego wieku, na podstawie badań, stwierdził, że świat mobilny sprzyja egocentryczności, natomiast stabilność i zorganizowanie uwalnia jego inteligencję². Można też przywołać Martina Heideggera, który wskazywał na pokrewieństwo słów *zamieszkiwać*, *strzec*, *pokój* i *wolność*. Rudolf Schwarz pisał, iż tworzenie swojego miejsca to proces długotrwały i skomplikowany: „Ludzie nakładają swą wewnętrzną ziemię na ziemię, którą znajdują, nakładają wewnętrzny krajobraz na krajobraz zewnętrzny, i obie te części stają się jednością”³.

Dotychczas obowiązujące i sprawdzające się teorie budowy formy i kompozycji urbanistycznej Juliusza Żórawskiego, Kazimierza Wejcherta, Kavina Lyncha opierały się na twierdzeniach (zresztą wspartych badaniami i doświadczeniami), że istnieją elementy krystalizujące przestrzeń i że są one niezbędne dla prawidłowego i pożądanego odczuwania i poznawania otaczających nas struktur. Że formy silne, znaki szczególne, struktura oparta raczej na kątach prostych ułatwiają orientację, są oczekiwane i potrzebne dla poczucia bezpieczeństwa, możliwości określenia swego miejsca w przestrzeni i możliwości zapamiętywania otoczenia. Te teorie są rozszerzane i modyfikowane, o czym mówią publikacje Jacka Gyurkovicha⁴ i Anny Agaty Kantarek⁵.

Istotne wydaje się określenie, w jakiej skali należy rozważać zawarty w tytule problem uporządkowania i swobody. Jak rozumieć budowę strukturalną współczesnego miasta, a w nim obszarów mieszkaniowych, skoro wciąż nie wiemy czym jest współczesne miasto, w którym podobno należy dążyć do wielofunkcyjności i compactowości, a które staje się często przykładem miasta funkcjonalnego z wyraźnym wydzielaniem dużych obszarów monofunkcyjnych, parków technologicznych, biznesowych itp.?

Amos Rapoport wskazywał na podobieństwa zachodzące w strukturze, niezależnie od jej wielkości, i na występowanie związanych z poszczególnymi poziomami różnych form własności. Autor, opierając się na opracowaniu Wooda z 1969 roku, przedstawiał powtarzal-

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ J. Gyurkovich, *Znaczenie form charakterystycznych dla kształtowania i percepcji przestrzeni. Wybrane zagadnienia w kompozycji, architekturze i urbanistyce*, Cracow University of Technology Press, 1999.

⁵ A. Kantarek, *O orientacji w przestrzeni miasta*, Cracow University of Technology Press, 2008.

ność modelu komórki wokół wspólnej przestrzeni, występującego w domu mieszkalnym, jednostce mieszkaniowej i mieście⁶.

Zespoły mieszkaniowe tworzą przeważającą część struktury urbanistycznej miast, determinując ich rozrost i formę przestrzenną. W pewnych okresach historycznych przenikanie się różnorodnych funkcji sprawiało, że obszar zabudowy mieszkaniowej był tożsamy z obszarem miasta. W czasach starożytnych powstawały miasta o układzie organicznym, ale też, najczęściej ze względów utylitarnych i potrzeby obronności, miasta na czytelnym i powtarzalnym schemacie. W okresie średniowiecza w miastach na prawie niemieckim stosowano czytelną strukturę, odkształcaną tylko ze względu na warunki terenowe lub wcześniejszy podział własnościowy. Jednocześnie zachwycamy się jednak malowniczymi, średniowiecznymi układami, wpisanymi w bogatą rzeźbę terenu.

Kolejne okresy historyczne przynosiły kanony kompozycji urbanistycznej – osie, zamknięcia i otwarcia perspektywiczne, akcenty, dominanty, znane do dziś. Gwałtowny rozrost miast w wiekach XVIII i XIX, mający swoją przyczynę w rozwoju przemysłu, spowodował rozwój przypadkowej, gęstej, często bezładnej zabudowy. Również wtedy, jako remedium na pogłębiający się chaos przestrzenny i rosnące problemy społeczne, powstawały idee i realizacje rygorystycznie skomponowane, realizowane często na silnym podłożu ideologicznym.

Nasuwają się w tym momencie następujące wnioski. Zawarte w tytule pytania: *Stalność czy zmienność? Rygor czy swoboda?* powinny dotyczyć co najmniej dwóch poziomów budowy kształtowania przestrzeni – struktury miasta i podstawowej jednostki mieszkaniowej, oraz dwóch systemów – społecznego (struktura społeczna i organizacja życia) i przestrzennego (program i dostępność usług).

Wielokrotnie w historii urbanistyki poszukiwano wielkości strukturalnych związanych z ilością mieszkańców i najczęściej taka jednostka powiązana była ze szkołą podstawową. Formę geometrycznej jednostki miała jednostka sąsiedzka Clarence'a Perry'ego⁷, z centrum usługowym i rekreacyjnym dostępnym w promieniu 400–500 m⁸. Powtarzalna w formie jednostka pojawiła się w pracach Constantinos Apostolou Doxiadis, dla którego osiedle było rosnącym organizmem składającym się zawsze z takich samych komórek, w których obowiązywał ruch pieszy w obrębie jednostki oraz szybki transport pomiędzy jednostkami i centrum.

Początek XX wieku przyniósł projekty i realizacje między innymi Brunona Tauta, których atmosfera, jak pisze Helena Syrkusowa, pozwoliła mieszkańcom identyfikować się z nimi i one właśnie określane są mianem zespołów mieszkaniowych⁹. Z tego okresu pochodzą też realizacje Werkbundu i Waltera Gropiusa, który wyznawał pogląd, że człowieka musi otaczać środowisko w ludzkiej skali i szukał podziałów strukturalnych na jednostki sąsiedzkie, zorganizowane wokół szkoły podstawowej i zamieszkałe przez około 5000–8000 mieszkańców. Większość urbanistów tego okresu była zgodna co do tego, że wielkość terytorialna jednostki sąsiedzkiej powinna być określana przez możliwość dojścia pieszego w granicach 10–15 minut do obiektów usługowych.

⁶ A. Rapoport., *Human Aspects of Urban Form*, Pergamon Press, 1977, s. 11.

⁷ W. Ostrowski, *Urbanistyka współczesna*, Arkady, Warszawa 1975, s. 58-60.

⁸ C. Moughtin, *Urban Design – Green Dimensions*, The Bath Press, Bath 1996, s. 115.

⁹ H. Syrkus, *Spoleczne cele urbanizacji. Człowiek i środowisko*, PWN, Warsaw 1984.

Wiek XX to rozwój urbanistyki w duchu ideałów Karty Ateńskiej z 1933 roku, co spowodowało realizację postulatów projektowania wielorodzinnych budynków wolno stojących w zieleni. Efektem było rozluźnienie kompozycji urbanistycznej, wręcz jej zanik, utrata czytelności i trudna orientacja w przestrzeni. Z czasem przerodziło się to w model zabudowy blokowej, linijkowej, paradoksalnie nietworzącej ładu przestrzennego i rażącej schematyzmem. Jednocześnie, przynajmniej w fazie projektu, osiedla te miały zachowany odpowiedni rygor podziału na jednostki strukturalne i zachowaną regularność rozmieszczenia obiektów i terenów usługowych w przestrzeni.

Tendencje poszukiwania jednostki strukturalnej występowały również w zwartej, intensywnej zabudowie miejskiej jako kontynuacji historycznego, regularnego bloku miejskiego. Nie można tutaj nie wymienić realizacji Le Corbusiera, którego koncepcje, zarówno Immeubles-Villas, Jednostka Marsylska, jak i Ville Contemporaine, były efektem twórczych poszukiwań zabudowy/budynku, w których realizował rygor dostępności usług i kontaktu z naturą, starając się skonstruować moduł architektoniczno-urbanistyczny, będący odpowiednikiem jednostki strukturalnej lub historycznego kwartału.

Wydaje się, że podział strukturalny przestrzeni zarówno miejskiej, jak i mieszkaniowej był cechą konieczną dla zachowania poczucia orientacji, identyfikacji, dostosowania otoczenia do możliwości percepcji człowieka i w końcu do zapewnienia niezbędnego programu usług rozmieszczonych w odpowiednich odległościach dościa pieszego. Podział strukturalny był spójny z badaniami ówczesnych socjologów, którzy jako przedmiot badań proponowali *społeczny proces wytwarzania przestrzeni miejskiej*, relacje pomiędzy podsystemami, zachowania ludzi, grup i instytucji oraz ich stosunek do przestrzeni jako swoistej wartości¹⁰.

Druga połowa XX wieku przyniosła niewątpliwą zmianę w kierunku inwestowania w miastach. Porzucono budowę dużych osiedli, zaczęto wykorzystywać wewnętrzne tereny, często opuszczone przez ustępujący i upadający przemysł. Jednak prawie równocześnie na ten trend nałożył się inny – ucieczka ludzi lepiej sytuowanych na obrzeża miasta. Zabudowa mieszkaniowa przyjęła bardzo różne postaci, począwszy od przywróconej formy miejskiej ulicy, przez miejski kwartał, klasyczny zespół, tworzący wyraźnie wyodrębnioną strukturę, aż po nieskoordynowaną zabudowę niewielkich, przypadkowo zestawianych grup budynków. Interesującym przykładem może być zaprojektowana przez Richarda Rogersa i niezrealizowana koncepcja z 1991 roku nowej dzielnicy w Szanghaju. Projektant zaproponował wielofunkcyjną strukturę, usługowo-mieszkaniową, podzieloną na *neighbourhoods* o różnorodnym charakterze, każda w obszarze 10–15 minut pieszego dościa do ważnego miejsca o charakterze publicznym.

Należy zauważyć, że stwierdzone pod koniec XX wieku zjawiska globalizacji, zagrożeń środowiska, migracji i inne wywołały gwałtowne dyskusje na temat kierunków rozwoju miast, a ich rezultatem były różnorodne koncepcje, najczęściej w duchu zrównoważonego rozwoju. Do pewnego stopnia efektem tych dyskusji i symbolem przejścia z wieku XX do XXI w kształtowaniu miasta i obszarów mieszkaniowych stało się osiedle Millennium Village w Londynie i cały półwysep Greenwich, na którym zostało zbudowane. Procedura powsta-

¹⁰ Pisze o tym Bohdan Jałowicki. Zwraca uwagę na fakt, iż we współczesnych miastach rozpadowi uległa nie tylko fizyczna forma miasta, ale i jego społeczna treść. B. Jałowicki, *Socjologia miasta. Wybór tekstów*, Wyd. WP, Rzeszów 2001, s. 13.

wania nowego obszaru na terenach poprzemysłowych polegała na sporządzeniu czytelnego Master planu, a następnie wypełnianiu kolejnych pól miejskiej struktury. Jednym z nich była jednostka Millennium Village, zaprojektowana przez zespół Ralpa Erskine'a, której ważną cechą jest wyraźny podział strukturalny na małe zespoły zgrupowane wokół wnętrz społecznych, na wzór angielskich *square*. Zarówno w koncepcji zagospodarowania półwyspu, jak i osiedla oparto się na sprawdzonych zasadach kompozycji urbanistycznej z główną osią, otwarciem widokowymi i obiektami szczególnymi (Millennium Dome projektu Richarda Rogersa). Program usługowy półwyspu daje gwarancję, że będzie to wielofunkcyjny fragment miasta, natomiast struktura osiedla stwarza warunki charakterystyczne dla tradycyjnego zespołu mieszkaniowego, bardzo dobrze wyposażonego w usługi podstawowe, z zachowaną wygodną dostępnością pieszą (2 minuty dojazdu pieszo do usług i przystanków komunikacji masowej). Powoduje to, że wnętrza mieszkaniowe – przestrzenie społeczne i półpubliczne są żywe, a jednocześnie kameralne.

W obliczu powstających zarówno w Europie, jak i szczególnie w innych częściach świata nowych form miejskiej struktury (częściej na etapie projektu, ale są również realizacje, przede wszystkim w krajach Dalekiego Wschodu), takich jak: dzielnice-wieże Bionic Tower, Millennium Tower czy zespół hybrydowy w Pekinie, koncepcja londyńska wydaje się zachowawcza, żeby nie powiedzieć staroświecka w swojej formie zewnętrznej, chociaż awangardowa w głębszych rozwiązaniach społecznych, technicznych i ekologicznych.

Czy można tę realizację uznać za początek „nowego” czy raczej za podsumowanie XX wieku? Co można powiedzieć o nowych potrzebach i możliwościach XXI wieku, o zmieniających się możliwościach percepcji?

Obserwując zmiany zachodzące w zachowaniach ludzi, mieszkańców i użytkowników miast, należy je rozpatrywać na dwóch płaszczyznach. Jedną to zachowania grupowe, społeczne, badane przez socjologów i wyłaniających się z grupy socjologów – antropologów miasta. Druga grupa dotyczy zachowań jednostki wynikających z jej predyspozycji i możliwości psychicznych, fizycznych i technologicznych.

Ulf Hannerz dokonuje podziału, jak to nazywa, trybów miejskiej egzystencji i wyróżnia cztery podstawowe, zauważając, że mogą oczywiście występować krzyżówki tych typów¹¹. Wymienia *zakapsułowanie*, *segregatywność*, *integratywność* i *samotność*. *Zakapsułowanie* obejmuje głównie ludzi, którzy są bardzo mocno połączeni ze sobą siecią powiązań – razem mieszkają, pracują, bawią się, często są spokrewnieni. To zwarta grupa społeczna, której sieć powiązań zewnętrznych jest niewielka w stosunku do sieci grupowej. Może to być wynikiem więzi pochodzenia lub statusu finansowego. *Segregatywność* to cecha trybu, w którym osoba ma co najmniej dwie intensywnie przez siebie używane sieci powiązań, niełączące się ze sobą, najczęściej konsekwentnie oddzielane od siebie. Coś w rodzaju podwójnego życia. *Integratywność* to najbardziej charakterystyczny i powszechny tryb życia miejskiego, polegający na uczestniczeniu w wielu, często przenikających się, sieciach powiązań. *Samotność* wymaga wyjaśnienia. Jak pisze Hannerz *samotność* jest kategorią społeczną, a *osamotnienie* psychologiczną i nie muszą być tożsame. Tryb *samotności* oznacza małą ilość powiązań

¹¹ U. Hannerz, *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 293. Ulf Hannerz jest profesorem antropologii społecznej na Uniwersytecie Sztokholmskim.

i wynika z małej ilości ról pełnionych w społeczeństwie, małej aktywności i często jest stanem przejściowym, ale może też być efektem świadomego wyboru dokonanego przez jednostkę.

Środowisko mieszkaniowe w pewien sposób wymusza *integratywność* ze względu na oddziaływanie sąsiedztwa, rozumianego jako powiązania wynikające z bliskości zamieszkania. Efektem tej bliskości jest mimowolne pojawianie się więzi wzrokowej, rozpoznawanie, a z czasem wchodzenie w głębsze relacje wynikające z podejmowanych razem działań na rzecz wspólnej przestrzeni. Przestrzeń ta jednak musi być określona, zdefiniowana, a co za tym idzie musi mieć granice. Stąd już blisko do stwierdzenia, że podział strukturalny na zdefiniowane przestrzennie terytoria sprzyja kontaktom społecznym i identyfikacji. Wydaje się zatem, że przynajmniej na poziomie zespołu mieszkaniowego stałość i rygor mogą dać pozytywny efekt. Oczywiście problem jest głębszy. Być może środki transportu indywidualnego, już funkcjonujące deskorolki, rolki, rower oraz jakieś nowe, umożliwiające szybkie przemieszczanie się np. nad powierzchnią ziemi, wpłyną na ocenę dystansu i wielkości jednostek strukturalnych. Już w tej chwili przestrzenie publiczne w Holandii wydają się nam czasem zbyt duże, a jest to efektem powszechnego użycia roweru zamiast przemieszczania się pieszo. Czy w związku z tym wyraźnie określone zespoły mieszkaniowe rozrzucone bezładnie/swobodnie w przestrzeni będą wystarczającym stanem uporządkowania dla ludzi poruszających się na deskorolce ze słuchawkami na uszach?

Obserwacje, jakie można poczynić w ostatnich dziesięcioleciach, wskazują, że większość ludzi chodzących ulicami (poza turystami) nie ogląda otaczających ich obiektów, układów, detali. Wszechobecne telefony komórkowe spowodowały, że nieustannie prowadzimy rozmowy telefoniczne skupiając się na rozmówcy i telefonie, ewentualnie patrzymy pod nogi, żeby się nie przewrócić i poruszamy się automatycznie według wcześniej znanych tras, zakodowanych jeszcze za pomocą dotychczasowych przyzwyczajzeń, znaków, form silnych itp. Osoba pisząca esemesa czy czytająca maile w telefonie ma, jak pisze Nicholas Carr, „umysł konsumowany przez medium”¹². Staje się nieobecna w rzeczywistym świecie i przestrzeni. Dzieje się tak w wyniku ciężkiej pracy mózgu i ponoszenia wysokich „kosztów przełączania”. Mózg człowieka nie wykonuje kilku czynności jednocześnie, jedynie bardzo szybko przełącza się z jednej funkcji na inną i potrzebuje trochę czasu (fakt, że są to trudne do wyobrażenia małe ułamki sekund), aby zająć się czymś innym. Z wiekiem ten czas jest coraz dłuższy i dlatego właśnie to raczej młodzi ludzie potrafią wykonywać kilka czynności jednocześnie, chociaż ta jednoczesność jest złudzeniem¹³. Badania przytaczane przez Maggie Jackson wykazały, że konieczność przełączania między dwiema czynnościami zakłócała proces rozumienia, co wydaje się ważne w kontekście rozpatrywanego problemu ukształtowania środowiska przestrzennego.

Drugie ważne spostrzeżenie poczynione przez Nicholasa Carra dotyczy trwałych zmian, jakie zachodzą w naszych mózгах w wyniku intensywnego używania nowych narzędzi. Badania prowadzone na temat wpływu technologii zawłaszczających nasze życie wykazują, że plastyczność mózgu sprzyjająca przystosowywaniu się do nowych wyzwań sprawia,

¹² N. Carr, *Płytki umysł. Jak internet wpływa na nasz mózg*, Wyd. Helion, Gliwice 2013, s. 148.

¹³ Píše na ten temat Maggie Jackson w książce *Distracted* poświęconej wielozadaniowości. [w:] *ibidem*, s. 166.

iż intensywnie powtarzane czynności powodują powstawanie nowych połączeń w mózgu, osłabiając lub likwidując te dotychczas używane¹⁴. Bardzo trudny, a właściwie niemożliwy jest szybki powrót do dawnych umiejętności, bo wymagałoby to znów dłuższego ćwiczenia dawnych zachowań. Tak więc niewątpliwie nowe pokolenia będą inaczej odbierać otaczający je świat, chociaż istotne w tym kontekście wydają się pytania: czy będą miały zastosowanie „stare” zasady kształtowania przestrzeni?, w którym momencie nastąpi zmęczenie ilością dochodzących zewsząd i jednocześnie bodźców oraz w jaki sposób można będzie osiągać stan relaksu i równowagi psychicznej?

Już podróżowanie z GPS-em pokazuje, że nie jest potrzebna ogólna orientacja w przestrzeni. Ona nawet przeszkadza w bezrefleksyjnym odbiorze informacji z komputera. Oczywiście czasami wcześniej zdobyte umiejętności pozwalają uniknąć błędów Hołowczycy. Zwolnienie taksówkarzy z egzaminu ze znajomości topografii miasta jest znamienym przykładem wiary w „nowe czasy”. Sygnalizowane od jakiegoś czasu zbliżające się upowszechnienie okularów typu Google Glass, witane z radością przez młodsze pokolenia, wyraźnie zmieni odbiór otoczenia i korzystanie z elementów przestrzeni i budowy struktury. GPS wbudowany w okulary lub jakikolwiek inny gadżet (zegarek, bransoletka, pierścionek czy chociażby fragment ubrania) spowoduje, że nie zgubimy się nawet w najbardziej skomplikowanej przestrzeni. Co jednak się stanie, jeśli nastąpi atak hakerów i sieć przestanie funkcjonować?

Czy w takim razie ta łatwość poruszania się w przestrzeni spowoduje, że całkiem przestaniemy zwracać uwagę na jej strukturę czy wręcz przeciwnie? Dostrzeżemy jej piękno, bo będziemy się mogli na nim skupić? Czy jednak to będzie to samo piękno co dotychczas. Już w tej chwili pojęcie piękna uległo gwałtownemu rozpadowi. Poza oczywistymi zmianami technicznymi i technologicznymi zmianie ulegają też poglądy estetyczne. Zestawienia kolorystyczne, środki wyrazu artystycznego, konstrukcje językowe, uważane niegdyś na nieestetyczne i brzydkie stają się najpierw awangardowe, następnie zaczynają być akceptowane, a w końcu powszednieją. Rewolucja estetyczna rozpoczęta niegdyś przez Marcela Duchampa i Andy’ego Warhola „współgra ze stwierdzeniem Nikołaja G. Czernyszewskiego: „Piękno to życie”¹⁵. I z cytatem z wywiadu z Claude Levi-Straussem: „(...) to może nie być ani piękne, ani brzydkie, może odnosić się do innego układu. Nie wszystko da się zdefiniować przez odniesienie do piękna lub brzydoty. Coś może się odnosić do takiego typu piękna, które nie należy dokładnie do kategorii piękna estetycznego”¹⁶.

Zbyt dużo pytań postawionych w tym tekście nie doczekało się odpowiedzi. Wiele problemów jest zbyt nowych, aby można było wyciągać wiążące wnioski. Dopóki nie będziemy mieć pewności, czy lepszy jest rygor czy swoboda, stałość czy zmienność – a być może nigdy nie będzie jednej odpowiedzi na to pytanie – warto odnosić się do sprawdzonych wzorców estetycznych, kompozycyjnych, do tradycji i kultury, bo jak pisze Nicholas Carr: „Kultura jest czymś więcej niż tylko zbiorem tego, co Google określa mianem «światowe zasoby informacji». Jest czymś więcej niż to, co da się zredukować

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991, s. 872.

¹⁶ G. Charbonnier, *Rozmowy z Claude Levi-Straussem*, Czytelnik, Warszawa 1968, s. 131.

do kodu dwójkowego i załadować do sieci. Kultura, aby żyć, musi być bezustannie odnawiana w umysłach przedstawicieli każdego pokolenia. Jeśli wydobędziemy pamięć z własnego wnętrza i przełożymy na zewnątrz, to nasza kultura umrze¹⁷.

¹⁷ U. Hannerz, *op.cit.*, s. 241.